

Lina Šinkovec, Ljubljana

PRIREDBA ROMANA DESETI BRAT V LAHKO BERLJIVO IN RAZUMLJIVO OBLIKO

1. Uvod

Branje je sposobnost, ki nam omogoča vključevanje v današnjo, izrazito informacijsko, družbo. Svet, v katerem živimo, od nas zahteva pridobivanje, uporabljanje in razumevanje informacij, če želimo samostojno delovati. Pogosto se nam zdi to nekaj povsem samoumevnega. Obstajajo pa skupine ljudi, ki jim je zaradi primanjkljajev na določenih področjih dostop do informacij omejen ali onemogočen. Informacija napisana v obliki, ki jo težko ali je ne razumemo, je neuporabna. In prav to je težava, s katero se največkrat srečujejo ljudje z motnjami v duševnem razvoju. Čeprav imajo skladno z mednarodnimi akti in zakonodajo pravico do dostopa informacij v obliki, ki jim je razumljiva, v praksi pogosto ni tako. Prav zaradi nerazumljivosti napisanega so mnogokrat prikrajšani in diskriminirani.

V prvem delu prispevka se ukvarjam s tem, kako prilagoditi besedilo tistim osebam, ki imajo težave pri branju in razumevanju prebranega. Osredinila sem se predvsem na osebe z motnjami v duševnem razvoju, pri katerih je abstraktno mišljenje omejeno in zato težko razumejo namen in sporočilo zahtevnejših besedil, čeprav jih znajo prebrati. Najprej predstavim bistvene značilnosti oseb z motnjami v duševnim razvoju in težave, s katerimi se srečujejo pri branju besedil. Nato predstavim še pravila za pripravo besedila v lahko berljivi in razumljivi obliki. V drugem delu prispevka pa skozi priredbo romana *Deseti brat* v lahko berljivo in razumljivo obliko predstavim principe in cilje ustvarjanja lahko berljivih besedil in izpostavim nekatere težave, ki se v procesu lahko pojavijo.

2. Kaj je motnja v duševnem razvoju in klasifikacija oseb z motnjami v duševnem razvoju

»Motnja v duševnem razvoju (duševna prizadetost, mentalna retardacija) pomeni pomembne omejitve v vsesplošnem funkcioniranju posameznika.« (Lačen 2001: 11) Takšne posameznike zaznamujejo primanjkljaj v splošni inteligentnosti in omejitve pri delovanju. Posledice so najvidnejše na naslednjih področjih: sposobnost učenja, komunikacija, delo, skrb zase, motorične in socialne zmožnosti, varnost in zdravje. Vzroki za nastanek motenj v razvoju so lahko genetski ali pa jih povzročijo zunanji dejavniki, kot so infekcije, virusne okužbe, prezgodnji porod in pomanjkanje kisika med nosečnostjo ali porodom. V večini primerov pa je vzrok neznan oziroma ga je težko natančno določiti (Lačen 2001).

Kako opredelimo motnje v duševnem razvoju? Za oceno adaptivnega oziroma prilagojenega vedenja in intelektualnega funkcioniranja določene osebe se uporabljajo različne lestvice. Ena od njih je Vinelandska lestvica prilagojenega vedenja. Kobal Grum, Kobal, Celeste, Dremelj, Smolej in Nagode v znanstvenem poročilu Pedagoškega inštituta (2009) navajajo, da je bila sprva lestvica oblikovana za osebe s posebnimi potrebami ali brez njih, danes pa se uporablja predvsem za osebe s posebnimi potrebami. Z lestvico strokovnjaki ugotavljajo oziroma merijo individualne in socialne vidike vedenja na štirih področjih, in sicer: komunikacija, področje vsakodnevnih spretnosti, socializacija (medsebojni odnosi, igra in prosti čas), motorika (groba in fina).

Žagar (2012: 12) poudarja, da je pri določanju »socialne prilagojenosti« treba upoštevati kulturne razlike in da »vedenjska prilagojenost« ni odvisna le od posameznika, temveč od številnih dejavnikov, predvsem od okolja, v katerem oseba živi.

Za merjenje inteligentnosti se običajno uporablja svetovno znana lestvica avtorja Davida Wechslerja. Namenjena je individualnemu ugotavljanju inteligentnosti otrok. Žagar (2012: 11) navaja, da je pri diagnosticiranju mentalne retardacije meja IQ 70 oziroma 75. Ameriško združenje za mentalno retardacijo je leta 1983 podalo klasifikacijo, ki opredeljuje štiri stopnje težavnosti mentalne retardacije (Slavin, 2006, po Žagar 2012: 13):

- lahka retardacija: IQ 50–55 do 70–75,
- zmerna retardacija: IQ 35–40 do 50–55,
- težka retardacija: IQ 20–25 do 35–40,
- globoka retardacija: IQ pod 20–25.

Določanje intelektualnega razvoja in z njim povezan inteligenčni količnik ni dovolj za diagnosticiranje oseb z motnjami v duševnem razvoju. Treba je upoštevati raven pomoči, ki jo posamezna oseba potrebuje, da lahko doseže svojo maksimalno zmogljivost. Tako je leta 1992 AAMR (American Association on Mental Retardation)¹ predlagala nov klasifikacijski sistem, ki temelji na obsegu pomoči:

- občasna pomoč: pomoč se daje po potrebi, je epizodična, oseba ne potrebuje stalne pomoči, potrebuje le kratkoročno pomoč pri konkretnih življenjskih situacijah (šola, služba, zdravje);

¹ American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD) (op. prev. Ameriška asociacija za intelektualne in razvojne težave) prej poznana pod imenom American Association on Mental Retardation (AAMR) je ameriška neprofitna profesionalna organizacija, ki se zavzema za duševno zaostale. AAIDD ima člane v ZDA in 55 drugih državah (<http://aaid.org/home>, 01. 02. 2013).

- omejena pomoč: pomoč je dokaj stalna v določenem časovnem obdobju in ni le občasna;
- obsežna pomoč: pomoč je stalna, povezana z vključevanjem v določena okolja in ni časovno omejena;
- poglobljena pomoč: pomoč je trajna in intenzivna v vseh okoljih. Lahko je življenjskega pomena in se praviloma izvaja v specializiranih ustanovah (Slavin, 2006, po Žagar, 2012: 13).

Žagar (2012: 13–14) navaja še pedagoški sistem klasifikacije oseb z motnjami v duševnem razvoju in poudarja, da ta sistem upošteva zmožnosti izobraževanja teh oseb. Določene so tri kategorije:

- edukabilni oziroma učljivi (z IQ med 55 in 70): ti otroci se pod posebnimi pogoji lahko šolajo in usvojijo osnovna znanja;
- sposobni treninga (z IQ med 40 in 55): ne obvladajo osnovnih znanj, lahko pa opravljajo najosnovnejša rutinska dela (higiena, hranjenje, oblačenje, gibanje po mestu);
- potrebni varstva in nadzora: so redki primeri s težko in najtežjo motnjo, z izrazito telesno stigmatizacijo, običajno ne govorijo ali pa imajo zelo omejen besedni zaklad, nimajo ustrezno razvite motorike (Hallahan in Kauffman, 1991, po Žagar, 2012: 14).

Lačen (2001: 12) meni, da je pri razumevanju motnje v duševnem razvoju viden napredek v smislu, da se motnje ne razumeva več kot absolutne lastnosti posameznika, temveč kot neko stanje, ki je odvisno od načina interakcije osebe z motnjami v duševnem razvoju s svojimi vrstniki v svojem okolju.²

3. Izobraževanje otrok z motnjami v duševnem razvoju

Vsi otroci z motnjami v duševnem razvoju so vključeni v vzgojno-izobraževalni proces, ki je obvezen. To opredeljuje Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami, ki je bil sprejet leta 2000 (ZUOPP) (Ur. l. RS 54/00). Sprejeta pa sta bila tudi dva pravilnika, in sicer Pravilnik o organizaciji in načinu dela komisij za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami ter o kriterijih za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oziroma motenj otrok s posebnimi potrebami (Ur. l. RS 54/03 in 93/04) in Pravilnik o postopku usmerjanja otrok s posebnimi potrebami (Ur. l. 54/03 in 93/04).

Izobraževalni programi se razlikujejo glede na stopnjo motnje v duševnem razvoju. Otroci z lažjo motnjo v duševnem razvoju obiskujejo prilagojeni program z nižjim izobrazbenim standardom, ki ga izvajajo osnovne šole s prilagojenim programom (OŠPP) ali pa redne osnovne šole, ki imajo posebne oddelke s prilagojenim programom. V razredu takšnega oddelka je manj otrok kot v rednih oddelkih osnovne šole, otroci so deležni dodatnih vsebin, ki se navezujejo na vsakdanje življenje, program, v katerem lahko sodelujejo tudi starši, pa je individualiziran. Izobraževalni cilji so prilagojeni vsakemu posamezniku, da bi dosegel čim višjo raven razvoja, opredeljeni pa so samo minimalni standardi znanja, ki jih mora doseči posameznik za napredovanje v višji razred. V pomoč so jim številni strokovnjaki z različnih

² Pri nas so še vedno v rabi stara poimenovanja (lažja, zmerna, težja in težka motnja v duševnem razvoju).

področij. Učenci z lažjo motnjo se lahko vključujejo tudi v del programa z enakovrednimi standardi, in sicer v razširjen program rednih OŠ (v jutranje varstvo, različne interesne dejavnosti, podaljšano bivanje) kar vse pripomore k lažjemu vključevanju v družbeno okolje.

Otroci z zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju obiskujejo posebne programe izobraževanja in vzgoje, pri katerih je poudarek na praktičnih vsebinah. Oddelki so lahko v stavbah rednih OŠ, OŠPP ali pa v posebnih zavodih. V oddelkih je manjše število otrok, gre predvsem za individualno obravnavo posameznika. Poleg učitelja sodelujejo tudi drugi strokovni delavci. Nekateri otroci z zmerno motnjo so lahko vključeni tudi v prilagojeni program z nižjim izobrazbenim standardom, če so sposobni doseči minimalne cilje tega programa pri vseh predmetih. Otroci s težjo in težko motnjo v duševnem razvoju, ki se ne morejo vključiti v izobraževanje, so se pa sposobni učiti osnovnih življenjskih veščin, so vključeni v programe s poudarkom na varstvu in urjenju praktičnih spretnosti v oddelkih specializiranih ustanov, kot so dnevni centri ali zavodi za usposabljanje (Zveza društev Sožitje, <http://www.zveza-sozitie.si/solsko-obdobje.html>, 08. 01. 2013).

4. Branje umetnostnih besedil

Branje leposlovja je sposobnost, ki ni prirojena, temveč jo je treba sistematično razvijati, gre za posebno spretnost (Grosman, 1989). Branje literarnega dela bralca aktivira v nasprotju z nekaterimi drugimi mediji, ki nas pasivizirajo. To počne z obračanjem pozornosti v nas same. Zahteva domišljijo in čustveni odziv. Omogoča ukvarjanje tako s površinsko strukturo literarnega dela, t. i. vsebino in podoživljanjem le-te, kakor tudi z globljimi plastmi, ki jim je avtor posvečal več ali manj pozornosti. Branje literarnega dela vključuje sprejemanje odločitev o načinu branja, senzibilnost, vzbuja duševno ugodje, empatijo, kritično razmišljanje, raziskovanje, primerjanje in razmišljanje o sebi in drugih. Gre za procese, ki lahko bralce nagrajujejo in razvijajo. Izkušnja je izrazito subjektivna in lahko predstavlja globlje intimno doživetje, ki je v nasprotju s skupinskim doživetjem in površinskostjo medija, kot je na primer televizija, ki je izrazito sugestivna. Čeprav je lahko dober film podoben knjigi, bralec s knjigo veliko bolj sodeluje in se vključuje. Gre za dvosmeren proces med besedilom in bralcem. Ritem branja vsebine si določamo sami in glas, ki nam bere, prihaja od znotraj. Odnos do branja je pogojen z značajem in pridobljeno izkušnjo, ki jo posameznik ima. Ker je branje umetniških del lahko dokaj zahtevno početje, in zato tudi manj priljubljeno, je poudarjanje pomembnosti branja v razvoju osebnosti bistvenega pomena. Predvsem v zdajšnjem času, ko obstaja toliko lažje, hitrejša zabave (Pezdirč Bartol 2001/02).

Glede na vrste besedila ločujemo umetnostna od neumetnostnih besedil. Pri neumetnostnih besedilih je v ospredju predvsem praktičen namen besedila, pridobivanje novih informacij in znanja. Umetnostna besedila, pri katerih izstopa estetska funkcija, pa s svojimi številnimi značilnostmi določajo način in strategijo branja. Branje tovrstnih besedil je povezano z motivacijo, našimi pričakovanji, jezikovnimi zmožnostmi, izkušnjami in medbesedilnim znanjem. Krakar Vogel (2004: 24) tako dodaja, da: »[B]ralec v skladu s svojo stopnjo bralnega razvoja /.../ vnaša nove pomene iz besedila v svojo notran-

jo shemo.« Kako bomo posamezno besedilo brali, pa ni odvisno samo od narave besedila in specifičnih značilnosti, ki neko besedilo opredeljujejo kot umetnostno ali neumetnostno, temveč je »/.../ bistvena razlika v bračevem odnosu do besedila in motivaciji za branje« (Grosman, 2006: 87). Krakar Vogel pravi, da umetnostna besedila »/.../ s svojo odprtostjo poudarjeno vplivajo na posameznikovo domišljijo, čustva in razum in se zato izmikajo hitremu in dokončnemu opomenjanju«. Večpomenskost daje literarnemu besedilu možnost različnih interpretacij. Tako naše predhodno znanje o branem in zavedanje o specifikah tovrstnih besedil vpliva na našo bralno uspešnost.

Spontano branje, v postelji pred spanjem ali pa na plaži v udobnem ležalniku, se seveda razlikuje od vodenega branja, ki poteka v šolskih učilnicah. Pri šolskem branju je med bralcem in knjigo vključen še en pomemben dejavnik, tj. učitelj, ki učenca vodi po vseh stopnjah bralnega procesa (doživljanje, razumevanje in vrednotenje) ter kot pravi Krakar Vogel (2004: 26) »/.../ opravi napor, ki je potreben za asimilacijo novih spoznanj v obstoječe obzorje pričakovanj«. Učitelj pred prvim branjem spodbudi zanimanje za besedilo z uvodno motivacijo. Pri učencih aktivira kognitivne in čustvenomotivacijske dejavnike branja (prav tam, 26). Pri ponovnih branjih pa:

- spodbuja izražanje bračevih subjektivnih pričakovanj, vtisov in doživetij o prebranem, ozaveščanje in soočanje z drugimi subjektivnimi pričakovanji,
- spodbuja globlje razumevanje in drugačno dožemanje besedila ob ponovljenih branjih, podaja potrebno znanje dejstev in strategij,
- spodbuja vnašanje sprememb v prvotno bračvo shemo stališč, znanja, pričakovanj in vnovično opredeljevanje (Krakar Vogel, 2004: 26).

Literarno branje nekaterim predstavlja sprostitve, beg iz realnosti ali pa izziv, spet drugim pa se močno upira. Moramo pa se zavedati, »/.../ da obvladovanje branja – bralna zmožnost ni potrebna le za branje leposlovja, /.../ marveč ima velik pomen za kognitivni razvoj, za razvoj sporazumevalne zmožnosti in sposobnosti navezovanja in ohranjanja človeških stikov in še zlasti za stalno in samostojno pridobivanje znanja in uspešnost v šoli in po njej« (Grosman, 2004: 86–87).

4.1. Branje pri osebah z motnjami v duševnem razvoju

Kaj lahko branje sploh je oziroma kako so videti besedila napisana za lažje branje, bom predstavila v naslednjem poglavju, v tem pa se bom osredotočila na težave, ki jih imajo osebe z motnjami v duševnem razvoju pri branju.

4.1.1. Terminologija

Disfazija imenujemo jezikovni primanjkljaj, ki nastane na stopnji, ko se jezik šele razvija. Žerdin (2011: 29) dodaja, da je to stanje, ki se kaže kot nedodelano, deformirano besedno sporočanje in pomanjkljivo razumevanje besedil. Motnje se pojavijo med samim razvojem, med oblikovanjem in dožemanjem jezika, in ne pozneje, ko je jezik že oblikovan. Izražajo se v razponu od blagega zaostajanja pa do povsem nerazvitega jezika.

Alalija imenujemo stanje nerazvitega jezika, ko govor zelo zaostaja ali pa ga

sploh ni. Pri otrocih s tem primanjkljajem se kažejo težave v razumevanju besedila in njihovo besedišče je zelo skromno.

Za motnje branja se uporablja mednarodno uveljavljen izraz disleksija, za motnje pisanja pa disgrafija. Za obe motnji skupaj pa se uporablja termin legastenija.

Pri nas številni strokovnjaki uporabljajo izraz »specifične učne težave«, med katere spadajo tudi motnje branja in pisanja. Gre za specifični razvojni zaostanek v branju ali pisanju pri sicer normalno bistrem otroku. Avtorji članka *Obravnava motenj branja in pisanja na OŠPP* Rozman, Šerbetar, Ulaga in Kralj se sprašujejo, ali je pri otrocih, ki obiskujejo osnovno šolo s prilagojenim programom, sploh smiselno govoriti o »specifičnih učnih težavah« in »motnjah branja in pisanja«, glede na to, da se učne težave pojavljajo v kombinaciji z drugimi motnjami ali pomanjkljivostmi, kot je podpovprečna umska razvitost. Torej ne gre le za odstopanje na enem področju, ampak je odstopanje splošno. Tako se mnogokrat motnje branja in pisanja pogojujejo s kriterijem normalne inteligentnosti. Rozman idr. pa so bolj privrženci tistih avtorjev, ki tega kriterija ne upoštevajo, saj so mnenja, da so kriteriji »normalnosti« odvisni od vrednot družbe, v kateri živimo. Njihovo mnenje je torej: » /.../ da so sposobnosti heterogene in da moramo otroku nuditi možnosti, da čim bolj izrabi svoje sposobnosti, ne glede na to, ali določene primanjkljaje označimo kot motnje branja in pisanja ali kako drugače« (Rozman idr.), [Zavod za usposabljanje Janeza Levca, http://www.zujl.si/Uprava_Wiki/%C4%8Clanki.aspx, 17. 1. 2013].

4.2. Težave pri branju

Izraz zajema več različnih situacij, od nerazumevanja prebranega, težav pri tehniki in hitrosti branja do pomanjkljive izgovarjave pri glasnem branju. Branje povzroča večje težave predvsem otrokom z motnjami v duševnem razvoju, saj Merill in Muller (1952, po Ribič, 1987) ugotavljata, da je sposobnost branja oseb z motnjami v duševnem razvoju nižja, kot je njihova duševna starost. Normalni otroci v povprečju večino branja obvladajo pri duševni starosti 6–6,5 leta, medtem ko otroci z motnjami v duševnem razvoju to večino osvojijo šele pri duševni starosti 9–10 let, vendar tudi tedaj zaostajajo za vrstniki normalne inteligentnosti. Nekateri otroci s posebnimi potrebami pa kljub ustrezni duševni starosti nikoli ali pa zelo težko usvojijo spretnosti branja. Žagar (2012: 21) navaja, da so pri njih metode in tehnike učenja branja drugačne. Najprimernejši sta fonetična metoda in metoda ročnega sledenja oblike črk v pesku ali po zraku, medtem ko vizualna metoda ni primerna.

Začetno prepoznavanje črk, spajanje glasov v besede, razstavljanje besed na glasove in nato samostojno branje, se pravi, ves proces učenja branja poteka počasneje, vendar skoraj vsi otroci, ki imajo v skladu z zakonodajo možnost vključitve v redne osnovne šole s prilagojenim programom in dodatno strokovno pomočjo, v času šolanja usvojijo primerno tehniko in hitrost branja. Težave jim povzročajo predvsem umetnostna besedila. Za razumevanje le-teh potrebujejo pomoč učitelja, ki jim da dodatno razlago in besedilo razčleni na manjše enote. Zapisano besedilo je veliko težje razumeti kot ustno, saj je sestavljeno iz abstraktnih simbolov in za dobro razumevanje zahteva

simbolno mišljenje. Zato osebe, pri katerih je simbolno mišljenje omejeno, težko razumejo namen in sporočilo zahtevnejših besedil, čeprav jih znajo prebrati. Osebe z motnjami v duševnem razvoju, v odrasli dobi, dosežejo intelektualni razvoj približno na stopnji drugega ali četrtega razreda. Lušina (2007: 80) ugotavlja, da: » nivo njihovega razumevanja praviloma ostaja na ravni konkretnega.«

Težave in napake oseb z motnjami v duševnem razvoju pri branju so:

- slabo razumejo besedilo,
- težko izluščijo pomen in ga tudi hitro pozabijo,
- težko se učijo iz učbenikov, saj slabo razumejo navodila,
- velike težave imajo z razumevanjem sestavljenih povedi, vrinjenih stavkov, vzročno-posledičnih odnosov, kadar so stavki zapisani v zamenjanem vrstnem redu,
- pomanjkljiva izgovarjava,
- težave s spajanjem glasov v besede,
- zamenjava črk, izpuščanje črk, obračanje črk.

Vzroki za tovrstne težave so lahko slaba pozornost, motnje v zbranosti, gibalni nemir in pomanjkljiv besedni zaklad (Žerdin, 2011).

Dunn (1956, po Ribič, 1987)³ pa je na podlagi svoje raziskave navedel še naslednje ugotovitve:

- Duševno zaostali učenci so v tehniki branja v povprečju za eno leto zaostajali za normalnimi otroki enake duševne starosti.
- Pri branju so delali pomembno več napak (npr. izpuščanje črk, zamenjave idr.); bili so tudi počasnejši – nagnjeni k branju besede za besedo, slabše so dojemali prebrane vsebine.
- Na vseh testih vidnega in slušnega razlikovanja, pri tahistoskopskem⁴ branju, razumevanju itd. so bili duševno zaostali otroci v primerjavi z normalnimi enake duševne starosti slabši.
- Med njimi je bilo tudi več levičarjev, vendar razlika v primerjavi z normalnimi otroki ni bila statistično pomembna.

Iz vsega napisanega je jasno, da večina učencev z motnjami v duševnem razvoju pri začetnem učenju branja in pri usvajanju bralnih tehnik potrebujejo ustrezno pomoč in individualno obravnavo. Motiviramo jih lahko, in s tem približamo učenje branja, na različne načine, od skupinskega branja na glas, z igro, s poslušanjem besedila, ki ga bere učitelj ali starši, z ilustracijami, ki so vezane na dano besedilo, in do tega, da zgodbo razčlenimo na posamezne dele in jih dodatno obrazložimo. Tako spodbudimo otrokovo radovednost in željo po samostojnem branju. Kot smo že omenili, otrokom največjo težavo povzroča razumevanje umetnostnih besedil, predvsem zaradi omejene intelektualne sposobnosti. Tovrstna besedila jim lahko približamo tako, da jih prilagodimo njihovim zmožnostim.

³ Pri navajanju sem uporabila Žagarjev prevod iz knjige *Drugečni učenci* (2012: 21–22).

⁴ Branje s pomočjo simbolov.

5. Lahko branje

Osebam, katerim branje, sprejemanje in razumevanje prebranega povzroča težave, moramo branje približati na različne načine. Eden od načinov je ta, da besedila preoblikujemo za lažje branje. To pomeni, da najpomembnejše informacije v besedilu izpostavimo in jih poskušamo predstaviti na neposreden in razumljiv način. Pri tem uporabljamo jasen in preprost jezik, brez strokovnih terminov, tujk ali kratic. Držimo se pravila, da je v enem stavku prostora le za eno glavno idejo. Stavki pa si morajo slediti v jasnem in logičnem zaporedju. Pri pisanju moramo upoštevati starost in zmožnosti oseb, katerim je besedilo namenjeno. Še posebej, če je besedilo namenjeno starejšim osebam, je treba paziti, da napisano ne bo delovalo otroško. Žagar (2012) je celo mnenja, da pri starejših osebah z motnjami v duševnem razvoju uporaba otroških sporočilnih materialov celo zavira neodvisno vedenje. Besedilo lahko opremimo še s slikami, fotografijami in simboli, ki so prav tako lažje razumljivi in ustrezajo danemu besedilu.

Vsako besedilo, ki je prilagojeno za lažje razumevanje in branje, je posebno označeno z enotnim simbolom.

↘ Slika 1: Evropski znak za lahko branje

(http://www.sozitje-ljubljana.si/e107_plugins/calendar_menu/event.php?1359901953.event.133, 02. 02. 2013).

Zgoraj sem izpostavila le nekaj najbolj bistvenih značilnosti lahko berljivega besedila, v nadaljevanju pa natančneje predstavljam napotke za pisanje tovrstnih besedil. Pred tem na kratko govorim še o potrebi po informacijah oseb s težavami pri branju in o tem, katerim skupinam oseb so namenjena besedila napisana v lažje razumljivi obliki.

5.1. Potrebe po informacijah oseb s težavami pri branju

Dostop do razumljivih informacij, širše vključevanje v dejavno družbeno življenje in sodelovanje tako v ekonomskem kot političnem življenju je pravica vseh državljanov, tudi oseb z motnjami v duševnem razvoju. Tako določa tudi Konvencija o pravicah invalidov, ki so jo leta 2006 sprejeli Združeni narodi. V 9. členu je zapisano, da mora država invalidom zagotoviti dostop do fizičnega okolja, prevoza, informacij in komunikacij. Omogočiti jim mora neodvisno življenje z možnostjo sodelovanja na vseh področjih. 21. člen pa pravi, da mora država invalidom zagotoviti enake pravice do pridobivanja, sporočanja in sprejemanja informacij in svobodnega izražanja ter mnenja, kot jih imajo drugi ljudje (http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/konvencija_o_pravicah_invalidov.pdf, 21. 1. 2013).

Za osebe z motnjami v duševnem razvoju so najpomembnejše tiste informacije, ki zadevajo njihovo vsakdanje življenje in so jim v pomoč pri svobodnem delovanju. Na primer: informacije o njihovih pravicah in dolžnostih, informacije o prevozu, informacije o delovnem času trgovin, informacije o dnevnih novicah, informacije, vezane na njihov prosti čas itd. Vendar pa so jim le-te, zaradi težko razumljive vsebine in zahtevne oblike, mnogokrat nedostopne. Splošne informacije, ki so pomembne za enakopravno vključevanje,

vanje v družbo, bi bilo treba prilagoditi ne samo za lažje branje, ampak jih napisati v lažje razumljivi obliki. Osebe z motnjami v duševnem razvoju imajo skladno z zakonodajo oziroma mednarodnimi dokumenti pravico do dostopa informacij v obliki, ki jim je razumljiva (Priročnik za pripravo lažje berljivih dokumentov, 2002).

Kot zanimivost lahko omenim, da je Švedska že v 70. letih prejšnjega stoletja, zato da bi pravni jezik približala širšemu krogu ljudi in s tem pripomogla k enakopravnemu položaju vsakega posameznika, začela sistemsko uvajati lahko razumljiv jezik v akte oblasti. Tako so o pomembnih zakonih in drugih predpisih obveščeni tudi tisti državljani, ki imajo težave z branjem in razumevanjem.

5.2. Ciljne skupine

Lažje berljiva besedila so namenjena osebam, ki imajo težave pri branju in potrebujejo dodatno pomoč zaradi primanjkljajev na posameznih področjih. Razlogi za tovrstne težave so različni. Osebe, ki potrebujejo besedila, napisana v lažji obliki, bi lahko razdelili v dve večji skupini:

- tiste, ki imajo trajne težave pri branju in bi lažje berljiva besedila potrebovali celo življenje. In sicer:
 - osebe s posebnimi potrebami
- tisti, ki bi tovrstna besedila potrebovali le določen čas, bodisi za lajšanje težav pri branju bodisi za spodbuden začetek pri usvajanju novega jezika. In sicer:
 - osebe, ki so preživele okvaro cerebralnega sistema in ponovno vzpostavljajo psihofizične funkcije,
 - starejše osebe z omejeno intelektualno sposobnostjo,
 - otroci s težavami pri začetnem opismenjevanju,
 - osebe, katerih materni jezik se razlikuje od jezika okolja, v katerem živijo.

Pri pisanju besedila oziroma priredbi nekega določenega teksta je zelo pomembno, da na začetku proučimo sposobnosti ciljne skupine in tako naše delo priredimo potrebam oseb, ki jim je besedilo namenjeno. Osebe, ki smo jih izbrali za pomoč pri pisanju besedila in s katerimi se posvetujemo, morajo imeti enako raven bralnih sposobnosti in razumevanja kot skupina ljudi, za katere se besedilo pripravlja. Pri nastajanju prilagojenega besedila naj bi sodelovali tako jezikoslovci, učitelji v osnovni šoli in seveda tudi specialni pedagogi.

5.3. Navodila za pisanje lažje berljivih besedil

Pravila za pisanje lažje berljivih besedil povzemam po *Priročniku za pripravo lažje berljivih dokumentov*⁵, ki ga je priredil in prevedel Alen Kofol, in po hrvaških smernicah za lažje branje. Napotki so namenjeni vsem, ki želijo napisati besedilo v lahko berljivi in razumljivi obliki, ciljna skupina pa so osebe z motnjami v duševnem razvoju.

Pred samim začetkom pisanja moramo razmisliti o tem, kaj želimo pisati in zakaj je to pomembno za osebe z motnjami v duševnem razvoju. Poskušamo

⁵ Slovenski priročnik je nastal na podlagi priročnika, ki ga je izdelalo Evropsko združenje ljudi z motnjami v duševnem razvoju in njihovih družin v Evropi (The European Association of Societies of Persons with Intellectual Disability and their Families).

izvedeti čim več o ljudeh, ki jim je besedilo namenjeno, in jih tudi povabimo, da sodelujejo pri njegovem nastajanju tako, da izrazijo svoje mnenje o temi in vsebini, kje in kako bo besedilo objavljeno, najpomembneje pa je, da jih vključimo v proces preverjanja berljivosti in razumljivosti besedila.

Če prevajamo že obstoječe besedilo v lažje berljivo obliko, si pripravimo seznam ključnih točk. Določimo tiste dele besedila, ki so pomembni za našo ciljno skupino, se pravi, da nekatere stvari tudi izpustimo, ker so prezahtevne in ne vplivajo na bistvo napisanega (npr. komentarji, uvod, opombe ...) Odstavke izbranega besedila povzamemo v stavku ali dveh. Poskrbimo, da je ideja besedila jasno izražena in da povzetki sledijo logični strukturi. Najpomembnejša dejstva morajo biti na začetku.

Na podlagi seznama ključnih točk začnemo pisati besedilo. Da bo dostopno čim več ljudem znotraj ciljne skupine, moramo upoštevati splošna pravila.

5.3.1. Jezik

Pri pisanju uporabljamo preprost in enostaven jezik, izogibamo se zapletenim strukturam in abstraktnim pojmom, pišemo čim bolj konkretno. V besedilu naj bo čim manj simboličnega izražanja (metafor), če pa že je, ga je treba obrazložiti. Besede naj bodo kratke in lahke, take, ki jih uporabljajo v vsakdanjem življenju. Za določeno stvar vedno uporabljamo isto besedo. Pomembno je, da ne uporabljamo tujih besed, če nismo prepričani, da jih poznajo. Pri uporabi številčk moramo biti previdni, saj osebe z motnjami v duševnem razvoju ne razumejo visokih in zapletenih števil, zato jih raje nadomestimo z izrazi »mno-go«, »nekaj«, »več kot polovica« itd. Kadar pa uporabljamo manjša števila, jih vedno napišemo s številko (5). Uporabljamo čim bolj praktične primere, vezane na realno situacijo. Izogibamo se negativnemu jeziku in nikalnim stavkom, ker to lahko povzroči zmedo. Uporabljamo tvorni način. Izogibamo se žargonu, okrajšavam, kraticam, posebnim simbolom. Uporabljamo čim bolj preprosta ločila. Premišljeno uporabljamo zaimke in če ni povsem jasno, na koga ali kaj se zaimek nanaša, uporabimo raje ime osebe ali stvari. Dolge povedi napišemo v več kratkih stavkih in vedno v novi vrstici. Držimo se pravila ena misel en stavek. Nejasnosti v besedilu razlagamo sproti, za težje oziroma koristne besede pa lahko izdelamo slovarček.

5.3.2. Oblikovanje besedila

Papir naj bo kakovosten in brez leska (A4 ali A3). Ozadje mora biti tako, da se bo besedilo dobro videlo (slike in vzorci niso primerni za ozadje). V eni vrstici naj bo le en stavek, pomembno je, da na strani ni preveč informacij. Novo poglavje naj se začne na novi strani. Uporabljamo lahko največ dve različni vrsti pisave, in sicer eno za naslove in drugo za besedilo. Velikost pisave naj bo 14, primerne pa so Arial in Thomas. Izogibamo se uporabi serifnih pisav. Izogibajmo se poševnemu tisku, počrtavanju, pisavi v barvah in olepšanim začetnicam. Besedilo ni priporočljivo pisati v obliki stolpcev. Poravnava besedila naj ne bo obojestranska, temveč naj bo besedilo poravnano le na levi strani. Zelo pomembno je, da strani označimo s številkami (npr. »stran 2 od 4«), določena besedila pa tudi z datumom.

5.3.3. Slike, simboli in ilustracije

Slike, simboli in ilustracije pripomorejo k lažjemu razumevanju besedila in vnašajo dodatne informacije. Z njimi lahko razložimo zapletenejši dele besedila, posredujemo bistvo oziroma izrazimo pomembno idejo. Slikovno gradivo mora biti prav tako lažje razumljivo in mora jasno ustrezati besedilu, ki mu je dodano. Kako besedilo ponazorimo s slikami, fotografijami in znaki, določajo naslednja pravila.

5.3.4. Fotografije in ilustracije

Predmeti/osebe na fotografiji morajo biti jasno vidni in zadevati morajo isto tematiko kakor besedilo. Fotografije naj bodo primerne za ljudi, ki jim je besedilo namenjeno (za otroke ali odrasle). Na fotografiji, ki dopolnjuje besedilo, naj bo čim manj stvari. Za isto stvar v besedilu uporabimo vedno enako sliko. Ilustracija, oblikovana posebej za določeno besedilo in tako osredotočena na glavni predmet, mnogokrat bolje posreduje informacije kot fotografija, ki je nasičena še z drugimi podrobnostmi ali celo tehničnimi napakami.

5.3.5. Simboli

K besedilu dodajamo le preproste simbole, katerih pomen je jasno viden (slikice). Izbrati moramo tiste, ki jih naša ciljna skupina že pozna. Če je besedilo namenjeno širšemu krogu ljudi, za katere ne vemo, ali obvladajo sistem simbolov, bo bolje, da ne uporabimo nobenega določenega sistema simbolov, temveč izberemo le posamezne, lažje razumljive simbole za ključne besede v besedilu.

Priporočljivo je, da v enem besedilu uporabimo le eno vrsto slikovnega gradiva in tako poskrbimo, da ne nastane nepotrebna zmeda.

Ko je osnutek besedila napisan, ga skupaj z osebami, za katere pišemo, vnovič pregledamo in se tako prepričamo, ali zadovoljuje potrebe članov ciljne skupine in ustreza njihovim sposobnostim. Zelo pomembno je, da upoštevamo njihove pripombe, ali je vsebina besedila jasna, ali kakšne fraze ali besede niso razumeli, ali kje potrebujejo dodatne informacije, in na podlagi tega dopolnimo besedilo. Besedilo nato še enkrat pregledamo, preden gre v tisk (Kofol, 2002) in (www.hkdrustvo.hr/datoteke/978, 30. 01. 2013).

5.4. Pisanje umetnostnih besedil v lahko berljivi obliki

Pozitivno in koristno bi bilo, da bi ljudje, ki imajo težave pri branju, poleg besedil informativne narave, lahko brali tudi leposlovna besedila različnih žanrov. Do danes sta v slovenskem jeziku nastali le dve deli prilagojeni za lažje branje, in sicer Visoška kronika⁶ ter Romeo in Julija⁷. Lušina (82, 2007) predvideva: » /.../ da se bo potreba po prilagojenih besedilih za lažje branje povečevala z večanjem števila otrok s posebnimi potrebami v rednih osnovnih in tudi srednjih šolah« in pri tem dodaja da: » /.../ bi bilo smiselno razmisliti, katera besedila bi bilo primerno prilagoditi za lažje branje, in pri tem upoštevati, komu vse lahko služijo«.

Poenostavitvi in prilagoditvi klasičnih del v lahko berljivo obliko nekateri ugovarjajo, češ da takšen izdelek izgubi vse odlike dobrega umetnostnega

⁶ Visoška kronika; priredila Saška Fužir. Slovenj Gradec: Zavod Risa, Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje, 2012.

⁷ Romeo in Julija; priredila Tatjana Knapp. Slovenj Gradec: Zavod Risa, Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje, 2012.

besedila. Toda brez lahko berljive oblike bi bil velik del kulturne zapuščine ljudem s težavami pri branju nedostopen. Tovrstne knjige pa lahko takšnim osebam odprejo vrata v svet številnih novih doživetij, vzbudijo zanimanje in dajo priložnosti za razvoj bralnih veščin.

V hrvaških smernicah za pisanje lahko berljivih besedil avtorji izpostavijo nekaj napotkov, pomembnih za pisanje priredb že obstoječih literarnih del. Poudarjajo, da so pri ustvarjanju takšnih besedil potrebni tudi kreativni postopki, ki pa so le redko uspešni, če jih usmerjamo in omejujemo. Predlagajo, da naj pristop k ustvarjanju besedila ostane sproščen. Opozarjajo, da je pisanje v enostavnem jeziku težko zaradi iskanja ravnovesja med preprostostjo in banalnostjo, ko pa se ukvarjamo s prevajanjem izvirnega besedila v enostavno obliko, pa moramo biti pozorni tudi na to, da ohranimo občutje, ki ga je v zgodbo vnesel prvotni pisec.

Na tem mestu bi lahko dodali, da je sposobnost kreativnega pisanja preveč redka, da bi jo zahtevali od vsakega posameznika, ki bi želel ustvarjati lahko berljive različice. Tudi korektno, sistematično predelano besedilo je koristno. Prenašanje občutja v lahko berljivo obliko pa je pogojeno z naravo jezika izvirnega besedila. Če je slogovno zaznamovan, lahko na primer pričakujemo, da bomo morali vanj močno poseči. Proces, ki nam bo najbolj ustrezal, bomo tako morali najti z reševanjem težav, ki se nam bodo ob prevajanju v lahko berljivo obliko pojavljali. Na tej poti pa imejmo za cilj besedilo, ki bo razumljivo čim več bralcem, ki bo imelo smiselno in zaključeno zgodbo ter bo za bralca zanimivo (www.hkdrustvo.hr/datoteke/978, 30. 01. 2013).

6. Priredba romana Deseti brat

6.1. Potek dela

V okviru projekta Poti do izobraževanja odraslih z motnjami v duševnem razvoju (Pathways - II)⁸ sem sodelovala na nacionalnem seminarju »Uspostavljanje inštruktorjev za pripravo lahko berljivih in razumljivih informacij za odrasle z motnjami v duševnem razvoju«. Tam sem pridobila znanje o sestavljanju lahko berljivih in razumljivih besedil.

Osebe, ki so sodelovale pri prirejanju romana *Deseti brat* v lahko berljivo obliko, so bile s takšnim delom prej seznanjene na seminarju Model za samozagovornike (projekt – Poti do izobraževanja odraslih z motnjami v duševnem razvoju, Pathways – II), kjer so z igro in praktičnimi vajami spoznale principe dobrega sporočanja in pravila, ki jih uporabljamo pri sestavljanju in prevajanju lahko berljivih besedil. Sodelovanje z njimi je bilo tako lažje in povratne informacije so bile jasnejše in uporabnejše. Tako izobražene osebe se od povprečnih sicer razlikujejo po količini izkušenj, ki jih imajo v zvezi z lahko berljivimi besedili, vendar nam je to pri preverjanju razumljivosti besedila lahko v veliko pomoč. Za konkretnejše preverjanje uspešnosti besedil, napisanih v lahko berljivi in razumljivi obliki, pa je smiselno v naslednji fazi pridobiti mnenje večjega vzorca oseb, ki sicer spadajo v ciljno skupino, a so z lahko berljivimi besedili manj seznanjene. Zato sem tudi sama končni izdelek preverila v širši kontrolni skupini.

⁸ Projekt Pathways II je bil zasnovan zato, da ljudem z motnjami v duševnem razvoju omogoči dejavno sodelovanje v izobraževalnih programih za odrasle. Pathways II gradi na zapuščini prvega projekta Pathways in njegovo delovanje širi na skoraj vse države Evropske unije. Projekt omogoča ljudem z motnjami v duševnem razvoju in izobraževalnemu osebju v drugih evropskih državah dostop do gradiv projekta Pathways. To počne prek članov gibanja Inclusion Europe iz Hrvaške, Češke, Estonije, Madžarske, Italije, Slovenije, Slovaške in Španije. Zaradi želje po zagotavljanju dostopa do vseživljenjskega učenja čim več ljudem z motnjami v duševnem razvoju v čim več evropskih državah je največ poudarka prav na razširjanju gradiva. Tako je v okviru projekta organiziranih več izobraževalnih dogodkov na nacionalni ravni v vsaki izmed naštetih držav (<http://inclusion-europe.org/sy/projects/pathways-ii>, 20. 04. 2013).

Predstavitev oseb, ki so sodelovale pri nastajanju romana

Lahko berljiva in razumljiva besedila je zelo smiselno pisati v sodelovanju z ljudmi, ki jim je besedilo namenjeno, v mojem primeru so bile to osebe z motnjami v duševnem razvoju. Vse osebe so prej pokazale zanimanje za takšno delo in se samostojno odločile za sodelovanje.

V skupino sem povabila tri osebe⁹:

Oseba A

Starost: 50 let

Spol: ženski

Sposobnosti: oseba z zmerno motnjo v duševnem razvoju, zgornja menja. Samostojno in dokaj tekoče bere, le nekatere težje ali daljše besede zmaliči. Razume navodila in je sposobna sodelovati v enostavnem pogovoru. Ima težave s čezmerno zaspanostjo, kar posledično vpliva na njeno zbranost. Ima izoblikovane delovne navade, pri skrbi zase zmore preprosta opravila. Je zelo samostojna. Živi v bivalni enoti skupaj z drugimi varovanci. Vključena je v javni socialnovarstveni zavod in opravlja dela, ki so kategorizirana kot zahtevnejša v tej dejavnosti.

Oseba B

Starost: 33 let

Spol: moški

Sposobnosti: oseba z zmerno motnjo v duševnem razvoju. Bere samostojno, a počasneje. Če besedo prebere napačno, sam sliši napako in jo popravi. Izpušča nekatere besede. Uživa v branju. Sposoben je sodelovati v enostavnem pogovoru in razume navodila. Ni povsem samostojen, potrebuje vodenje in določeno stopnjo pomoči. Živi v bivalni enoti in je zaposlen v varstveno-delovnem centru.

Oseba C

Starost: 30 let

Spol: ženska

Sposobnosti: oseba z zmerno motnjo v duševnem razvoju. Bere popolnoma samostojno in tekoče, ritmično in upošteva ločila. Nima težav z razumevanjem prebranega (govorimo o lažjih besedilih). Zelo rada bere. Sodeluje v pogovoru, ki je vezan na prebrano besedilo. Brez težav odgovarja na lažja vprašanja. Zmora preprosta opravila in se samostojno vključuje v socialno življenje. Živi v bivalni enoti, vključena je v normalno delovno okolje s prilagojeno zaposlitvijo.

6.2. Način dela in faze nastajanja besedila

Pred začetkom pisanja sem se z osebami, ki sem jih povabila k sodelovanju, najprej posvetovala o zgodbi romana Deseti brat. Roman sem jim motivno in

⁹ Zaradi varstva osebnih podatkov nisem uporabila pravih imen.

tematsko predstavila in na podlagi njihovega zanimanja sem se odločila za priredbo. Razložila sem jim, kako bo delo potekalo in kakšna je njihova vloga.

Osnutek romana sem napisala sama, saj je izvirno besedilo pretežno, da bi ga razumele osebe z motnjami v duševnem razvoju. V proces sem jih vključila, ko je bila zgodba že prirejena v lahko berljivo in razumljivo obliko.

6.2. Preizkušanje besedila

Preizkušanje besedila je potekalo po določenem vrstnem redu:

- vsako poglavje so najprej glasno prebrali,
- nato so podčrtali besede, ki jih niso poznali,
- s svojimi besedami so obnovili prebrano poglavje (primerjali z lastno izkušnjo oziroma navezovali na lastne predstave o svetu)
- in odgovorili na zastavljena vprašanja.

Besede, ki jih niso razumeli, sem razložila in skupaj smo poiskali besede, ki jih v vsakdanjem življenju večkrat uporabljajo in so jim zato tudi bolj znane. Na primer: besedo pravnik so zamenjali z besedo odvetnik, minilo z besedo preteklo, besedo nevesta so obrazložili, da je to mladoporočenka, ženin pa mladoporočenec ... Besedi pohlep in graščak sta se jim zdeli težki, vendar so, po dodatni obrazložitvi želeli, da se besedi ne spreminjata. Besede, katerih pomen je bil težje razumljiv, sem opisala v poglavju Težke besede, ki ga najdemo na koncu knjige.

Pri ocenjevanju razumljivosti sem se izogibala vprašanjem, na katera bi lahko odgovorili z »da« ali »ne«. Na primer: »Ali ste razumeli besedilo?« Zastavljala sem jim vprašanja, ki so zahtevala odgovore s pojasnjevanjem oziroma opisovanjem. Na primer: »Česa v besedilu niste razumeli?«, »Kaj pomeni ta beseda?«, »Zakaj je bil Marijan jezen na Lovreta?« ipd.

Opazila sem, da moramo biti pri navajanju oseb s podobnimi imeni še posebej pazljivi. V primeru imen Marijan in Martinek, ki sta si dovolj podobni, da pri ciljni skupini povzročata zmedo, sem se pri osebi Martinek zaradi lažjega razumevanja dosledno uporabljala oznako deseti brat. Prav tako sem pri poimenovanju drugih oseb dosledno zapisovala prilastek skupaj z imenom, npr. gospod Piškav, graščak Benjamin, stric Dolfe.

K lažjemu razumevanju besedila so pripomogle tudi ilustracije, ki prikazujejo ključne dogodke v zgodbi. Ilustracije so prav tako narejene po pravilih lahkega branja, kar pomeni, da dopolnjujejo besedilo in prikazujejo le tisto, kar se v besedilu dogaja. Oseba, ki se večkrat pojavlja v ilustracijah, je vedno prikazana v enakih oblačilih, kar pripomore k lažji in jasnejši prepoznavnosti. Ugotovila sem, da imajo ilustracije precejšen vpliv na razumevanje vsebine in podaljšujejo koncentracijo bralca. Ilustracije so tudi pripomogle k boljši predstavi o medsebojnih odnosih oseb v zgodbi. Menim, da so si omenjeni testni bralci s pomočjo slikovnega gradiva ustvarili like skupaj z določenim emotivnim odnosom do njih. Z ilustratorjem sva skupaj našla prilagojen in za ciljno skupino primeren način ilustriranja.

Vse pripombe in ugotovitve sem upoštevala in besedilo spremenila. Nov osnutek besedila smo skupaj s testnimi bralci še enkrat prebrali in s tem dokončno preverili razumljivost. Končno besedilo sem nato preizkusila še v kontrolni skupini.

Testno branje je potekalo v njihovem domačem okolju, in sicer v bivalni enoti, kjer živijo. Skušala sem ustvariti prijetno, vendar delovno vzdušje, tako da sem s sproščeno uvodno motivacijo dosegla pozornost skupine. Delo je potekalo v krajših, enournih časovnih tedenskih intervalih, zato da je bila dosežena najvišja možna koncentracija.

6.3. Vprašalnik za testno skupino

Po končanem delu sem vsem trem osebam razdelila vprašalnik¹⁰. Prvi del vprašalnika se je nanašal na besedilo, ki smo ga preizkušali, drugi del vprašalnika pa je zahteval odgovore, vezane na njihovo sodelovanje. Za vsako vprašanje so jim bili ponujeni štirje odgovori.

Vsi trije so na vsa vprašanja odgovorili enako. Izbirali so izključno prvi ponujeni odgovor, kar kaže na to, da se niso ukvarjali z vsebino vprašalnika, temveč so želeli izraziti pohvalo. To še posebej dokazujejo odgovori na vprašanje številka 5 (ki sem ga namerno tako zastavila), kjer so na vprašanje »Ali bi morala biti zgodba napisana še v lažji obliki?« vsi odgovorili »da«, kar se nesporno izključuje z odgovori na vprašanja številka 2, 3, in 4. Ker sem ugotovila, da vprašalnik ni relevanten, sem vprašanja zastavila malo drugače in ustno, skozi pogovor. Tako sem ugotovila, da so vsi trije zgodbo razumeli in da se jim je sodelovanje zdelo pomembno in zabavno. Izrazili so tudi mnenje, da si takšnih knjig želijo več in bi jih z veseljem prebirali.

6.4. Kontrolna skupina

Lastnosti skupine:

- 38 oseb,
- 17 žensk in 21 moških,
- povprečna starost 39 let,
- skupina je bila izrazito heterogena, 11 oseb s kombinirano motnjo v duševnem razvoju (zgornja meja, z nekaterimi intelektualnimi sposobnostmi, ki presegajo zmerno motnjo¹¹), 20 oseb z zmerno motnjo v duševnem razvoju, sedem oseb s težko motnjo v duševnem razvoju.

Glasno branje, ki sem ga izvajala sama, je potekalo na sedežu društva Sožitje. Vse udeležence, ki so bili vključeni v kontrolno skupino, sem dobro poznala, prav tako tudi oni mene. Tako je testno branje potekalo v sproščenem razpoloženju in udeležene osebe niso imele zadržkov pri izražanju komentarjev in zastavljanju vprašanj. Menim, da sem na podlagi tega dobila veliko pristnejših odgovorov, saj med nami ni bilo sramu.

Začela sem s kratko uvodno motivacijo, navzoče seznanila z avtorjem knjige in jim povedala, da roman *Deseti brat* velja za prvi slovenski roman. Besedilo sem nato glasno prebrala, po vsakem poglavju so sledili sprotni komentarji. Zastavila sem jim vprašanja, s katerimi sem lahko preverila njihovo razumevanje. Po končanem branju so udeleženci izražali svoja doživetja, vrednotili in posamezne dogodke iz besedila povezovali s svojimi lastnimi izkušnjami.

¹⁰Vprašalnik je obsegal vprašanja: Ali vam je bila zgodba všeč, ali ste razumeli zgodbo, ali ste razumeli besede v zgodbi, ali so besede v slovarčku dobro razložene, ali bi morala biti zgodba napisana še v lažji obliki, ali veste kaj je lahko branje, ali ste uživali pri nastajanju knjige, ali radi berete besedilo, ki je napisano v lahko berljivi obliki, ali si želite več takih knjig, ali radi pomagate pri nastajanju takih knjig.

¹¹Neformalna kategorizacija. Osebe z enako stopnjo ali vrsto motnje se lahko po sposobnostih zelo razlikujejo. Z oznako zgornja meja ali bolj dojemljivi sem izpostavila tiste osebe, ki so znotraj določljive stopnje motnje, vendar pa zaradi nekaterih intelektualnih sposobnosti lažje razumejo prebrano, bolje berejo, kažejo pobudo za pogovor po končanem branju, se bolje ustno izražajo) odstopajo od drugih.

6.4.1. Ugotovitve

Po končanem testiranju sem ugotovila, da je bilo besedilo razumljivo predvsem osebam z zmerno motnjo v duševnem razvoju, ki jim je bilo besedilo tudi prvotno namenjeno. Na podlagi njihovih odgovorov, ki so mi jih podali ustno, saj vprašalnik glede na predhodne ugotovitve ni najprimernejše sredstvo za pridobivanje realnih odgovorov, lahko rečem, da so zgodbo razumeli, da se jim besede niso zdele težke in da so zelo uživali. Za najljubši del knjige so izpostavili pripetljaje med Martinkom in Marijanom ter ljubezenski odnos med Manico in Lovretom. Morda malo manj razumljivo in zanimivo poglavje pa se jim je zdelo poglavje *Deseti brat Martinek pripoveduje*, kar kaže na to, da lahko menjavanje časa in vračanje v preteklost pri tej ciljni skupini povzroči zmedo, se pravi težko razumejo retrospektivo. Vendar so s sprotnimi komentarji in razlago tudi to poglavje vključili v vsebino zgodbe in povezali v pomen celotnega besedila.

Osebam s težko motnjo v duševnem razvoju je bilo besedilo težje razumljivo in morda malce predolgo, saj je bil proti koncu viden upad koncentracije. Prebrano so razumeli šele s konkretnimi komentarji in kratko obnovo. Kljub temu so se zelo zabavali in pritrdilno odgovorili na vprašanje: »Ali si podobnih besedil želite še več?«

Na podlagi ugotovitev lahko sklenem, da je besedilo po obsegu in težavnosti primerno predvsem za osebe z lažjo in zmerno motnjo v duševnem razvoju. Osebe z lažjo in zmerno motnjo v duševnem razvoju (zgornja meja, kombinirana stopnja motnje), ki obvladajo sposobnosti branja in so bolj dojemljive, lahko besedilo preberejo same, osebe z zmerno motnjo v duševnem razvoju (spodnja meja) pa ob manjši pomoči. Osebe s težko motnjo v duševnem razvoju besedila tudi ob pomoči druge osebe ne bodo nikoli docela razumele, vendar pa so v mojem primeru pokazale navdušenje in so vesele, če jim besedilo nekdo bere in se z njimi o prebranem pogovarja ter jim pomaga vsebino povezovati z izkušnjami iz njihovega vsakdanjega življenja.

Pred pisanjem prirejenega besedila sem se pogovarjala s številnimi strokovnimi delavci, ki so zaposleni v različnih varstveno-delovnih centrih, pri čemer sem izvedela, da številni od njih prirejajo v svojih enotah urice glasnega branja. Zato me je razveselilo dejstvo, da besedila ne prirejam samo za osebe, ki obvladajo veščino branja in so tako posledično tudi inteligentno bolj razvite, temveč tudi za osebe, ki ne znajo brati in so manj dojemljive, a uživajo ob glasnem branju.

7. Delna primerjalna analiza

Roman *Deseti brat* avtorja Josipa Jurčiča sem priredila po evropskih pravilih, ki določajo način priprave informacij v lahko berljivi in razumljivi obliki. Za lažjo predstavo bom v nadaljevanju podala primerjavo izvirnega besedila in prirejenega besedila. Izpostavila bom dele besedila, ki sem jih spremenila oziroma izpustila zaradi lažje razumljivosti.

Deseti brat – izvirnik
(Avtor Josip Jurčič)

Deseti brat – priredba
(Prvo poglavje)

Prvo poglavje

Lovre pride na grad Slemenice

Razlaga: naslov poglavja. Konkreten naslov, ki stoji na začetku prirejenega besedila, bralce vpelje v zgodbo in jim pomaga, da si lažje predstavljajo, kaj se bo v poglavju zgodilo.

»Mlad junak po polji s težkim srcem hodi.«

/

Razlaga: pred poglavjem v zgornjem desnem kotu stoji moto iz pisateljskega dela domačega avtorja Simona Jenka. V prirejenem besedilu navedka ni. Moto je težko razumljivo za to ciljno skupino, ne vpliva na dogajanje v zgodbi in nima bistvenega pomena za razumevanje vsebine.

»Pripovedovalci imajo, kakor trdi že sloveči romanopisec Walter Scott, staro pravico, da svojo povest začno v krčmi, /.../«.

/

Razlaga: avtor romana prvo poglavje začne s sklicevanjem na pisatelja Walterja Scotta. V prirejenem besedilu je ta uvodni del izpuščen, saj osebe, katerim je besedilo namenjeno, omenjenega avtorja ne poznajo. Spreminjanje tega dela besedila v lahko obliko bi bilo nesmiselno.

»Pred štiridesetimi leti torej je Peharček, košččenega obraza, raztrganega slamnika, /.../ polič vina na vegasti mizi muham branil. Pri poliču je pa slonel kosmat mož, suknar, ter je krčmarju Peharčku to in to nepotrebno reč pravil.«

Zgodba se začne v vasi Obrhek.
V tej vasi je bila gostilna.
V gostilni so ljudje iz vasi radi pili vino.

Razlaga: začetek zgodbe. V prirejenem besedilu so izpostavljene predstavitvene informacije, ki so pomembne za nadaljnje razumevanje zgodbe. Vsak stavek je zapisan v svoji vrstici. V enem stavku je izražen le en glavni podatek.

»Bogme!« pravi Peharček; pa preden besedo konča, zasliši, da je voz pred hišo priropotal in da nekdo zunaj kliče.«

»Dva gospoda sta poskakala z majhnega vozička in starejši je glasno klical pijače. Krčmar je enega poznal, kajti pozdravil ga je, slamnik pod pazduho stisnivši:

»Bog daj dober dan, gospod Vencelj! Hitro ste prišli iz Ljubljane, kdaj – v petek ste mimo šli. No, zdaj vem, da ste zopet žavb, rož, kuglic in vsega mrčesa nakupili in boste zdravili ljudi, da bo strah.«

»Govore se krčmar oziral na mlajšega gospoda in ugibal sam pri sebi, kdo je pač to, ki se je z okrajnim zdravnikom gospodom Venceljem pripeljal. Bil je mlad, lep gospodek, a Peharčku čisto neznan.

Nekega dne se je mimo gostilne pripeljal voz. Na vozu sta bila zdravnik in mlad učitelj Lovre Kvas. Prišla sta iz Ljubljane. Zdravnika so v vasi že vsi poznali, Lovreta pa nobeden. Lovre je bil lep in priden fant. Prahajal je iz revne družine. Rad je bral knjige in se učil. V te kraje je prišel zato, da bi zaslužil nekaj denarja. Denar je potreboval za šolanje na Dunaju.

Razlaga: oseba Peharček v prirejenem besedilu ni omenjena, saj bi preveliko število oseb zmedlo bralce. Izpostavljene so samo osebe, ki so bistvene za vsebino zgodbe. Zdravnik Vencelj se pojavlja brez imena, to se pravi samo zdravnik, zopet zaradi večje jasnosti. V tem odstavku (prirejeno besedilo) se bralcem prvič predstavi oseba Lovre, s kratkim opisom, v izvirniku nekoliko pozneje.

»Peharček je z všečnim očesom gledal zdaj svetle dvajsetice v roki, katere mu je mladi gospod dal, zdaj usnjato sedlo, ki tako lepo stoji na koščnem hrbtišču njegove kleke. Mladič se je malo nerodno skobalil na svojega rosinanta; krčmar pa mu je veliko njegovo usnjato torbo na konja dal in ga podučil, kako mora ravnati s pohlevnim srcem, da bo rajši stopal.«

Lovre je moral priti na grad Slemenice. Gostilničar je Lovretu posodil konja. Lovre je zajahal konja in se počasi odpravil proti gradu. Na gradu so ga že vsi težko čakali.

8. Sklep

Med ustvarjanjem lahko berljivih in razumljivih besedil sem se stalno srečevala z iskanjem ravnovesja med razumljivostjo in ohranjanjem prvin izvirnega besedila, pri tem pa imela v mislih ciljno skupino in iskala rešitve, ki bodo pri njih najboljše sprejete. Ob delu sem nastajajoče besedilo preverjala pri testni skupini, ki je olajšala proces s povratnimi informacijami o razumljivosti in konkretnimi predlogi za izboljšave.

Zavedam se očitka, da je besedilo, ki je bilo poenostavljeno do te mere, da ga lahko razume oseba z motnjami v duševnem razvoju, pretežno nesorodno izvirniku. Med procesom se izgubijo bogatost jezikovnega izraza, nekaj kompleksnosti zgodbe in splošno občutje, ki ga avtor pri pisanju ustvari. Pa vendar menim, da so kljub osiromašenosti lahko berljiva in razumljiva besedila potrebna in njihov namen upravičuje mnogotere posege v izvirno besedilo. Roman *Deseti brat* je del kulturne dediščine, ki s takšnim posegom postaja na voljo ljudem s težavami razumevanja. Tako imajo priložnost v njim prilagojeni obliki prebrati roman, ki se ukvarja s temami, ki jih zanimajo, in širiti svoja obzorja.

Ob prvi predstavitvi končanega besedila sem se zavedela, kako pomembno je udejstvovanje na tem področju in kakšen učinek imajo tovrstna dela. Odziv poslušalcev je bil izjemen, in čeprav je priredba besedila v lahko berljivo obliko postopek, ki zahteva predznanje, voljo in čas, se zdi vložek majhen ob spoznanju, ki ga je z menoj delila ena izmed udeleženk prvega branja: »Tudi moj oče ima doma knjigo *Deseti brat*. Ko pridem domov, mu bom povedala, da jo tudi jaz poznam in da smo jo danes brali!«

POVZETEK

Osebe z motnjami v duševnem razvoju imajo zaradi omejene intelektualne sposobnosti pogosto težave pri branju in razumevanju prebranega. Dostop do informacij jim je zato pogosto otežen in nimajo možnosti enakopravnega vključevanja v družbo. Besedila lahko prilagodimo njihovim zmožnostim s pomočjo pravil in napotkov za pripravo lažje berljivih in razumljivih informacij. V prispevku sem se tako ukvarjala predvsem s pripravo tovrstnih besedil in s proučevanjem ciljne skupine. Rezultat mojega dela je priredba romana *Deseti brat* v lahko berljivo in razumljivo obliko, pri kateri sem uporabila spoznanja iz teoretskega dela in znanje, pridobljeno pri projektu Pathways II, ki ga financira Evropska unija. Osebam z motnjami v duševnem razvoju sem tako približala prvi slovenski roman.

Lahko berljiva in razumljiva besedila je zelo smiselno pisati v sodelovanju z osebami, ki jim je besedilo namenjeno, zato sem v posamezne stopnje nastajanja besedila vključila testne bralce in širšo kontrolno skupino. Ugotovitve so pokazale, da obstaja potreba po tovrstnih besedilih, in osebe, ki so bile vključene v preverjanje uspešnosti besedila, so izrazile željo po večjem naboru tovrstnih vsebin.

Viri in literatura

- Buzan, Tony, 1982: Delaj z glavo: uspešnejše branje, hitrejše učenje, ustvarjalno mišljenje, učinkovit študij, boljše pomnjenje, reševanje problemov. Prevedla Mojca Čakš. Ljubljana: Univerzum.
- Dimec - Žerdin, Cilka, 1996: Imeli bomo šolo. Gornja Radgona: Osnovna šola Janka Šlebingerja.
- Egg, Maria, 1976: Moj otrok je drugačen: kašipot staršem, vzgojiteljem in prijateljem duševno prizadetih otrok. Prevedli Irena Arko in Franja Flerin. Ljubljana: Zveza društev za pomoč duševno prizadetim SR Slovenije.
- Galeša, Mirko, 1993: Razvijanje in oblikovanje učnega in vzgojnega programa za otroke s posebnimi vzgojno-izobraževalnimi potrebami. Radovljica; Ljubljana: Didakta. 60–80.
- Golli, Danica, 1991: Opismenjevanje v prvem razredu. Priročnik za učitelje. Novo mesto: pedagoška obzorja.
- Golli, Danica idr, 1992: Sodobne oblike opismenjevanja. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Grosman, Meta, 2004: Zagovor branja. Bralec in književnost v 21. stoletju. Ljubljana: Sophia.
- Grosman, Meta, 1989: Bralec in Književnost. Ljubljana: Državna založba Slovenija.
- Grosman, Meta, 2006: Razsežnosti branja: za boljšo bralno pismenost. Ljubljana: Karantanija. 83–103.
- Hladnik, Miran, 2002: Praktični spisovnik ali Šola strokovnega ubesedovanja. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost.
- Horvat, Marica, 2000: Delo z vedenjsko in osebnostno motenim otrokom in mladostnikom. [Prispevke so napisali Horvat Marica idr.]. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 7.
- Informacije za vse, 2012: Evropska pravila za pripravo informacij v lahko berljivi in razumljivi obliki. Prevod Vandal Katja. Ljubljana: Zveza Sožitje. 5–20. (Izdelano v okviru projekta Poti do izobraževanja odraslih z motnjami v duševnem razvoju).
- Jurčič, Josip, 1998: Deseti brat. 1. izd. Sprema beseda Boris Paternu. Ljubljana: DZS.
- Jurčič, Josip, 2006: Deseti brat. Sprema beseda Matjaž Kmecl. Ljubljana: Delo: Intelego: Študentska založba. (Zbirka Domača branja).
- Kavkler, Marija, in sodelavke, 1991: Brati, pisati, računati. Murska Sobota: Pomurska založba. 9–20. (Zbirka Izstopiti ne moreš, 3).
- Končar, Majda, in Miran Čuk, 1997: Učenci s težavami v razvoju in pri učenju v osnovni šoli. Vodnik za specialne pedagoge, ki delajo z učenci s težavami v razvoju in pri učenju v osnovni šoli. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Kraker Vogel, Boža, 2004: Poglavlja iz didaktike književnosti. Ljubljana: DZS.
- Lačen, Marijan, 1993: Bivalna skupnost. Soavtorici dveh prispevkov Jasna Špiler - Čadej, Jasna Škrinjar. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Lačen, Marijan, 2001: Odraslost. Osebe z motnjami v duševnem razvoju. Ljubljana: Zveza Sožitje – zveza društev za pomoč duševno prizadetim Slovenije.
- Lebarič, Nada, 1984: Učljivost predšolskih otrok z motnjami v razvoju. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri univerzi Edvarda Kardelja.
- Lipeč - Stopar, Mojca, 2000: Razvoj branja: tudi pri otrocih z motnjami v duševnem razvoju. Naš zbornik 33/6. 2–3.
- Lušina, Irena, 2007: Kako približati branje osebam s težavami pri branju. Šolska knjižnica 17/2. 79–85.
- Novljan, Egidija, in Jelenc, Dora, 2000: Izobraževanje odraslih oseb z motnjami v duševnem razvoju. Ljubljana: Center Kontura.
- Novljan, Egidija, in Jelenc, Dora, 2002: Odraslost. Osebe z motnjami v duševnem razvoju. Starostnik z motnjami v duševnem razvoju: Specialnopedagoški pristop. Ljubljana: Zveza Sožitje – zveza društev za pomoč duševno prizadetim Slovenije.
- Opara, Božidar, 2005: Otroci s posebnimi potrebami v vrtcih in šolah: vloga in naloga vrtcev in šol pri vzgoji in izobraževanju otrok s posebnimi potrebami: uresničevanje vzgojno-izobraževalnih programov s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo [priročnik]. Ljubljana: Centerkontura.
- OSI/EU Monitoring and Advocacy Program. Pravice oseb z intelektualnimi ovirami. Dostopnost izobraževanja in zaposlovanja – Slovenija, 2005: Poročilo (Kukova Slavka, Zaviršek Darja, Urh Špela). Budimpešta; New York: Open Society Institute; Log pri Brezovici: Epsit.
- Otroci s posebnimi potrebami, 2004: Uredil Štefan Krapše. Nova Gorica: Educa.
- Pečjak, Sonja, 2012: Psihološki vidiki bralne pismenosti: od teorije k praksi. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Pečjak, Sonja, 1999: Osnove psihologije branja: spiralni model kot oblika razvijanja bralnih sposobnosti učencev. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Pezdirč Bartol, Mateja, 2001/02: Novejši pogledi na branje pri nas in po svetu. Jezik in slovstvo 1–2. 17–28.

- Priročnik za pripravo lažje berljivih dokumentov, 2002: Prevod in priredba Alen Kofol. Ljubljana: Zveza Sožitje. 4–23. (Inclusion Europe – The European Association of Societies of Persons with Intellectual Disability and their Families).
- Ribić, Krešimir, 1987: Osobe s psihofizičkim razvojnim težkočama. Split: Društvo za pomoč mentalno nedovoljno razvijenim osobama.
- Rutar, Dušan, 2001: O posebnih otrocih, integraciji in življenjski šoli. Vzgoja in izobraževanje 32/5. 47–49.
- Skalar, Vinko, 1999: Osebe s posebnimi potrebami: konceptualne iztočnice. Sodobna pedagogika 50/1. 120–137.
- Specifične učne težave otrok in mladostnikov, 2001: [uredili Nataša Končnik Goršič, Marija Kavkler]. Ljubljana: Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše. 135–154.
- Ulaga, Jan, 1983: Odprta obzorja: Dvajset let društvene skrbi za duševno prizadete v Sloveniji. Ljubljana: Zveza društev za pomoč duševno prizadetim Slovenije. 9–13.
- Visoška kronika, 2012: Priredila Saška Fužir. Slovenj Gradec: Zavod Risa, Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje.
- Zbornik bralnega društva Slovenije, 2005: Kako naj šola razvija branje in širšo pismenost. [ob 6. strokovnem posvetovanju] Ur. Jelka Vintar. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Zbornik posveta Teorija in praksa vzgoje, izobraževanja, usposabljanja in izpopolnjevanja otrok, mladostnikov in odraslih z motnjami v telesnem in duševnem razvoju, 1983: Ur. Žerovnik, Angelca. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja.
- Žagar, Drago, 2012: Drugačni učenci. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakulteta.
- Žerdin, Tereza, 2011: Motnje v razvoju jezika, branja in pisanj. Priročnik za pomoč specialnim pedagogom in učiteljem pri odpravljanju motenj v razvoju jezika, branja in pisanja. Ljubljana: Bravo, društvo za pomoč otrokom in mladostnikom s specifičnimi učnimi težavami: Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše.
- Žerdin, Tereza, 1990: Branje in Pisanje: kako prepoznamo motnje in kako jih odpravljamo. Ljubljana: Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše.
- Žerovnik, Angelca, 2004: Otroci s posebnimi potrebami. Ljubljana: Družina.
- Žerovnik, Angelca in Golli, Danica, 1978: Priročnik z vajami za delo z učenci, ki imajo specifične učne težave. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri univerzi v Ljubljani.
- Društvo Sožitje Ljubljana. [online]. [uporabljeno 2013-02-02]. Dostopno na URL: http://www.sozitje-ljubljana.si/e107_plugins/calendar_menu/event.php?1359901953.event.133.
- Konvencija o pravicah invalidov. [online]. [uporabljeno 2013-02-21]. Dostopno na URL: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti___pdf/konvencija_o_pravicah_invalidov.pdf.
- Smjernice za gradu laganu za čitanje. [online]. [uporabljeno 2012-01-30]. Dostopno na URL: www.hkdruštvo.hr/datoteke/978.
- Uradni list Republike Slovenije: Zakon o osnovni šoli. [online]. [uporabljeno 2012-12-28]. Dostopno na URL: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=74775>.
- Uradni list Republike Slovenije: Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. [online]. [uporabljeno 2012-12-22]. Dostopno na URL: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=77823>.
- Zavod Republike Slovenije za šolstvo: Slovenščina. [online]. [uporabljeno 2013-01-16]. Dostopno na URL: <http://www.zrss.si/default.asp?rub=3067>.
- Zavod za usposabljanje Janeza Levca: Članki: Obravnava motenj branja in pisanja. [online]. [uporabljeno 2013-01-17]. Dostopno na URL: http://www.zujl.si/Uprava_Wiki/%C4%8Clanki.aspx.
- Znanstvena poročila Pedagoškega inštituta: Sociopsihološki vidiki izobraževanja oseb s posebnimi potrebami. [online]. [uporabljeno 2012-12-05]. Dostopno na URL: http://www.pei.si/UserFilesUpload/file/zalozba/ZnanstvenaPorocila/12_09_sociopsiholoski_vidiki_izobrazevanja_oseb_s_posebnimi_potrebami.pdf.
- Zveza Sožitje: Informacije za vse. [online]. [uporabljeno 2013-03-25]. Dostopno na URL: <http://www.zveza-sozitje.si/uploads/File/INFORMACIJE%20POPRAVEK.pdf>.
- Zveza Sožitje: Motnje v duševnem razvoju. [online]. [uporabljeno 2013-02-01]. Dostopno na URL: http://www.zveza-sozitje.si/motnja-v-dusevnem-razvoju-_mdr_.html.
- Zveza Sožitje: Priročnik za pripravo lažje berljivih dokumentov. [online]. [uporabljeno 2013-01-29]. Dostavljeno na URL: <http://www.zveza-sozitje.si/teksti-lahko-branje.html>.
- Zveza Sožitje: Šolsko obdobje (6–15 let). [online]. [uporabljeno 2013-01-08]. Dostopno na URL: <http://www.zveza-sozitje.si/solsko-obdobje.html>.
- Wikipedia: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities. [online]. [uporabljeno 2013-02-01]. Dostopno na URL: http://en.wikipedia.org/wiki/American_Association_on_Intellectual_and_Developmental_Disabilities.
- Wikipedia: Johann Heinrich Pestalozzi. [online]. [uporabljeno 2013-01-24]. Dostopno na URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Heinrich_Pestalozzi.
- Wikipedia: Phillipe Pinel. [online]. [uporabljeno 2013-01-24]. Dostopno na URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Phillipe_Pinel.